

מרתיקין ודרובשיין

פרשת תצוה
פורים תש"פ

גליון כב

חידושים וביאורים בפרד"ס התורה, ופרפראות לחכמה,
ממורינו הגאון האדיר
רבי ישראל יצחק מנדלזון שליט"א
גאב"ד קומיות ירושלים

דבשה של תורה בעניני דיומא

המגילה בפורים, אי בענין הגנה אי הסתרה⁶.

ונלע"ד לבאר דאולי אפשר לומר בדברי הר"ן שעיקר כוונתו לפשיטת הספק הוה מהמשך דבריו שאומר, וקורין בהן בי"ד, דהרי הר"ן אומר שהולכין בהן אחר רוב עיירות שאינו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, וקורין בהן בי"ד, והנה הא דהר"ן מוסיף וקורין בהן בי"ד, אולי כוונתו דגדר הרוב דמכריע בזה, אינו עצם הרוב דעיירות שאינו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, אלא הא דרוב הקוראים, או אפילו הא דרוב מקומות קורין במציאות בי"ד, ויש כאן שני אופני רוב, ואלו מתאימים לפשוט הספק דטבריא, דהרוב נובע ממצאות הקריאה והקוראים, והרי לא פושטים בזה עצם מצב וגדר העיר טבריא, והא דהר"ן מקדים ואומר דרוב העיירות אינו מוקפות חומה, היינו לומר הטעם להמציאות הנ"ל שקורין בי"ד⁷.

והנה צריך לברר אם שייך גם לבאר ולומר דדעת הר"ן דאפילו הכי שהספק בטבריא, הוא אם הים הוה הקפת חומה לגבי קריאת המגילה, אבל הרי בכל אופן שוב חוזר עוד ספק, אם טבריא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון לענ"ז, בעוד שאם הים אינו חומה לענ"ז שוב אינה מוקפת חומה לענ"ז, דהרי מהגמ' במגילה שם דלענין בתי ערי חומה, אינה מוקפת חומה, ממילא שוב אזלינן בזה בתר רוב עיירות שאינן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון.

והנה כמובן דיש לבאר אי ספיקא דדינא יכול לקבל פתרון ע"י הפרטתו לספיקא דמציאות, ועיין משנה למלך בהל' תומאת צרעת, פרק י"ב ה"ו-ה"ז, שמחלך בין ספיקא דדינא לספיקא דמציאות⁸.

ספק דרבנן בעיר

שספק מתי צריך לקראות

והנה מדברי הגאונים והראשונים מבואר גם, מדוע לא נאמר שיפטר מלקרא מגילה בב' הימים

(6) אמנם הר"ן מחלק בהמשך בין טבריא לעיירות שספק מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, אבל חלקו של הר"ן הוה בהקשר למדת חסידות וע"ש בהקשר לברכה.

(7) ליותר ביאור שיש כאן שני ספיקות אחד אם טבריא נקרא מוקפות חומה, ואם כן אם היה מוקף מימות יהושע בן נון.

(8) ועיין בענ"ז פהמ"ש להרמב"ם פ"ז דניזיר, וש"ת תורת חסד.

בעוד שלהלכה עליו לקרא רק בי"ד.

ונלע"ד דאילו אפשר לומר, להיות דאיתא בירושלמי⁹ ובפרי חדש (סי' תרפ"ח) דהכל יוצאין בי"ד שהוא זמן קריאתה, ובדברי הט"ז (סק"ד), הגר"א (סק"ד), והמשנ"ב סימן תרפ"ח, דמוקף יצא בדיעבד בי"ד, וממילא זה מסתבר דבמקום ספק אמרינן דקורא בי"ד.

אמנם בדברי המפרשים הראשונים לא מובא טעם זה, אלא מבואר בדבריהם דהטעם דבי"ד הואיל והוא זמן קריאה לרוב העולם כלשון הרמב"ן, דקרו ליה רחיה דעלמא כלשון הריטב"א, והר"ן בלשונו אומר, שהולכין בהן אחר רוב עיירות שרובן אינן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, וקורין בהן בי"ד, ובטורי אבן מגילה דף ה', משמע דבשלמא לגבי עיירות המסופקות אם הם מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, יש לומר דאזלינן בתר רוב עיירות שאינו מוקפות חומה וממילא קורין בי"ד, משא"כ בטבריא שהספק הוא, האם טעמא דפרזים ומוקפים תלוי בעיר מוסתרת או תלוי בעיר מוגנת, וטבריא מוגנת ואינה מוסתרת.

ומה ששייך בזה לומר דאזלינן בתר רוב עיירות, הרי שהמציאות דטבריא אינה המציאות דשאר עיירות, והספק דטבריא אין לו לימוד מענינם של שאר העיירות שלא דומים לטבריא, דהרי בהעיירות, הספק הוה ספיקא דהמציאות, בעוד שבטבריא הספק הוא ספק בהלכה ספיקא דדינא (אם נקרא מוקפת).

והנה בענ"ז צריך לבאר דהנה, בשלמא לדברי הרמב"ן, הריטב"א אפ"ל בדבריהם דהקריאה בי"ד נובעת מההליכה אחר רוב הקוראים המגילה שזמנם לקרוא בי"ד וקוראים בי"ד וממילא אופן זה דהליכה אחר הרוב מתאים גם לטבריא ולהספק שבה, דהרי אזלינן אחר רוב הקוראים, בעוד שבדברי הר"ן שההליכה אחר הרוב הוא בענין רוב העיירות, והרי כנ"ל דרוב זה, אמנם מתאים בהקשר לאותן העיירות שספקם מציאותי, דהיינו אם מוקפות חומה מימות יהושע בן נון או לא, משא"כ בטבריא וכדומה שספקם בהגדר ההקפת ים לגבי פרזים ומוקפים דקריאת

(9) עיין שערי ציון סי' תרפ"ח ס"ח ק"ח שבירושלמי מספקות בזה אם יוצאים בדיעבד.

בענין אי קוראים המגילה בט"ו בטבריא

הנה במגילת אסתר (פ"ט פסוק י"ח-י"ט) ומשם בגמ' מסכת מגילה פרק קמא (ב' ע"א), איתא דהיהודים היושבים בעירי הפרזים קוראים ביום י"ד באדר ובעירי המוקפים ביום ט"ו באדר, והרמב"ן (במגילה שם) שמבאר בהרחבה יסודות הענין, שמצאנו ענין זה בפורים, שישנם שתי מנהגים בבית ישראל, מה שלא מצאנו בעניני תורה אחרים¹⁰.

והנה בגמ' במגילה דף ה' ע"ב איתא דטבריא שיש לה חומה משלש צדדים ובעד רביעי נמצא הים, ולפי"ז יש ספק אם דינה כמוקפת חומה, היות ולגבי בתי ערי חומה לעניני יובל וערכין שכתוב בפסוק ב' בהר, אשר לו חומה (ויקרא כ"ה, ל'), שלומדין מזה למוקפים חומה וכו', והמילה 'סביב' המלמדינו שטבריא אינה בכלל מוקפים חומה, היות שימה חומתה.

ועיין בירושלמי ובמפורשים (בתח' מס' מגילה) לימוד דומה בענ"ז בשם רשב"י.

והנה בגמ' מגילה שם איתה לגבי קריאת המגילה בטבריא בספק, האם הטעם דפרזים ומוקפים, ענינם שהערים נראים או מוסתרים, הרי שטבריא נראית, שהים לא מסתיר וממילא טבריא פרוצה, או שהענין הגנת העיר, והרי הים מגין וממילא טבריא מוקפת.

ובהמשך הגמ' שם איתא לגבי הוצל (עיר בבבל)¹¹, ספק האם הוצל מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, והנה מצאנו בגמרא שחזקיה קרא בטבריא בי"ד ובט"ו, ורב אסי קרא בהוצל בי"ד ובט"ו, וע"ש ברש"י ובמפורשים¹².

והנה בהאי ענינא דעיירות המסופקות מבואר בתשובות הגאונים, וברמב"ן (מגילה כאן), ובר"ן (בדפי הרי"ף דף ב'), ובריטב"א (במגילה כאן), דהקריאה בשני הימים הוה ממדת חסידות¹³,

(1) וכמו"כ כתב גם בחת"ם סופר עה"ת פ' תצוה בענין י"ד וט"ו, בהקשר לימי הברית של משה רבינו ע"ה, בד"ה מס' שבת ע"ש באריכות.

(2) בהגהות יעב"ץ איתא שזה בחלקו של בנימין בארה"ק.

(3) רמב"ן בדף ב' ע"ב ד"ה עכשיו, ורשב"א בדף ב' ע"ב בד"ה אלא קרא, שהביא בשם תוס' הרא"ש ד"ה הוצל.

(4) אפשר רק על טבריא אבל הוצל יכול להיות מעיקר הדיון וממילא לא מדת חסידות וצ"ע.

היות דבשניהם נאמר ספיקא דרבנן לקולא⁹.

והנה בהקשר לספיקא דרבנן לקולא בשני הימים אומר הרמב"ן, דאי אפשר לבטל בודאי מיהודי מקרא מגילה, ובריטב"א איתא דאין לפטור בשניהם, דלא לימא דלאו ישראל נינהו, וגם משום פרסומי ניסא אית לן למעבד חד יומא מיהת, ובר"ן איתא ג"כ דאין לבטל מיהודי מקרא מגילה דאין ספק מוציא מידי ודאי ומבאר בדבריהם, כנראה דכיון דבודאי חייבים בעצם קריאת המגילה ככל היהודים וממילא משום חסרון הבירור באיזה יום לא שייך לבטל ולפי"ז קוראים ב"ד דאזלינן בתר רובא.

ובשו"ת חתם סופר או"ח ס' קס"א (וסי' י') מבאר דהרי אם לא יקרא הרי בודאי עבר אדברי חז"ל, ובמעשה חושב בהל' מגילה, מבאר דעכ"פ יום אחד צריך לקרא, דלא יעבור וגו' כתיב.

¹⁰ והנה בהא בהקשר להא שלא שייך שיהא פטור משניהם, אומר הריטב"א, גם הטעם דפרסומי ניסא ואית לן למעבד חד יומא מיהת, דהנה אולי שייך לבאר זאת ע"פ דברי החתם סופר בהגהות למס' מגילה דף ו', שסובר ומבאר ע"פ דברי הרמב"ן בספר המצוות ונלמד מהגמ' במגילה, דעיקר ועצם ועשית זכר לנס בחנוכה ופרים הוה דאורייתא, ועיין ובשו"ת חת"ס או"ח סי' ר"ח ובחת"ס שבת דף כ"א.

והנה לפי"ז אפשר לומר דזאת כוונת הריטב"א באמרו דמשום פרסומי ניסא אית לן למעבד חד יומא מיהת, דענין מן התורה כהחת"ס סופר, וספקא דאורייתא לחומרא, ואמנם מה"ת בעינן זכר לנס, אבל אמרינן שיקיימו בהתקנות חז"ל בקריאת המגילה, ובי"ד מהטעמים דלעיל¹¹.

והנה בדברי הר"ן שאומר דבעיירות המסופקת אם מופקת חומה מימות יהושע בן נון, הוורו הגאונים שהולכים בהם אחר רוב עיירות שאינן מוקפות חומה וקוראים ב"ד, ומבאר הר"ן שאפילו תאמר שזה ספק השקול וספיקא דרבנן לקולא, בכל זאת כדי שלא לבטל ממנו בודאי מצות קריאת המגילה אמרינן דקורא בראשון דהיינו ב"ד ופוסט בשני דהיינו בט"ו ע"כ.

9 ועיין בע' ספיקא דרבנן לקולא עיין עירובין דף מ"ה ע"ב וביצה דף ג' ע"ב.

10 ועיין בחכמת שלמה על השו"ע שאומר באו"ח הל' תנוכה ס' עת"ר, דבאופן של תרתי דסתרי אהדי לא אמרינן ספיקא דרבנן לקולא.

והנה במשנה למלך הל' מגילה פרק א' ה"א, מבאר דקורא המגילה ב"ד באופן בעירי הספק דהרי יום אחד צריך לקרא, וממילא אומרים היתיר שבאה המצווה לידו יקיימנה, והנה דברי המול"ם מתאימים לכל אופני הספיקות בעיירות המסופקות ולימודיהם, בין דהספק אי מיקור מוקף ובין דהספק מתי הוקף, וכנהבגמ' שם לגבי טבריא, הוצל, ודומיהם, והרי בדברי הראשונים דלא שייך שיפטר לגמרי וממילא שייך כאן דברי המל"ם דתיכף שבאה ענין המצוה לידו עליו לקיימה, ועיין בשו"ת חת"ס סופר או"ח סימן קס"א, דיקראו ב"ד שפגעו בו תחילה, דהיינו נפגשו בו בראשונה לטובה, והמב"ן ומל"ם, בהקשר לספדר"ב בעני"ז דהרי שבקראו בראשון דהיינו ב"ד, יש לו ענין של ספק שמו יצא י"ח כבר, וממילא פטור בשני דהיינו בט"ו דהרי הוקל הענין, ע"ש.

11 ואציין לעיין בדברי הראשונים ובמפורשים בענין הברכות, ובענין ארץ ישראל, וחזן לארץ בהקשר לעיירות המסופקות.

בדין ארבע כוסות בפסח לענין הסיבה

והנה במשנה למלך הל' מגילה פ"א ה"א, שואל בזה דהנה במס' פסחים דף ק"ח, איתא שיטות בגמ' האם לעשות הסיבה בשני הכוסות הראשונים בפסח, שאז מדובר בהגדה בענין היציאה לחירות, או בשני הכוסות הבאים שאז מדובר בהגדה בהזמן שכבר נמצאים בחירות, וקי"ל בגמ' שעושים הסיבה בכל ארבעת הכוסות, ומבאר בר"ן שם דאמנם הסיבה בארבע כוסות הוה דרבנן וספיקא דרבנן לקולא, אבל היות ולא שייך למיעקר המצוה דהסיבה וכן לא שייך להכריע באיזה שתיים מהארבע כוסות אמרינן דמסיבין ככולם.

והנה לפי"ז שואל המל"ם דנאמר גם בעני"ז דיטוב בכוסות הראשונות, ויפטר בכוסות האחרונות, כבקריאת המגילה שקורא בראשון ופטור בשני בעיירות המסופקות, וכנ"ל בר"ן, ואמאי בפסח מסיבין ככולם, ומתרחץ המל"ם, דנראה שיש לחלק בין כשהספק הוא בתקנת חכמים דאז כדי שלא תיעקר תקנתם צריך לקיימם בכל מה דאפשר שתקנו, כגון במצות הסיבה, דאי אמרת בכוסות הראשונות צריכי, ואם תמצא לומר דתקת חכמים היתה בכוסות האחרונות, נמצא שנתבטלה תקנת חכמים, וכן איפכא, אבל גבי מגילה דתק"ח במקומה עומדת, אלא דיש קצת עיירות שמסופקות באיזה יום יקראו, נהי דלא מהני טעמא דספיקא דרבנן לפטור לגמרי, ומ"מ היכא דקרא ב"ד מהני טעמא דספדר"ב לפטור בט"ו.

ובשו"ת חתם סופר או"ח קס"א, מבאר הדברים דספדר"ב לקולא לא אמרינן היכא דודאי יעבור אדרבנן כגון במגילה בספק מוקפות חומה מימות יהושע בן נון⁹, דאמנם כל יום הוה ספק דרבנן, בכ"ז אם לא קרא בשניהם ודאי עבר, אלא אמרינן דקורא בראשון, בעוד שבשני פטור מטעם ספדר"ב, דספק כבר קרא, ואפילו כל המסופקים יקראו ב"ד, ברי שמתקיימת תקנת חכמים ז"ל בענין מוקפים בתקנתם בהעירות שאינן מסופקות, משא"כ בהסיבה דהספק הוא לכל ישראל, ואם כולם יסבורו בכוסות הראשונות, ואי כלפי שמיא גליא דתקנת רבנן קמאי הוה למיסב בכוסות האחרונות ולא תקנו בהראשונות, הרי שנעקר תקנת חכמים לגמרי ח"ו בזה, וכן באופן השני בזה.

והנה באופנים כאלו לא אמרינן ספדר"ב לקולא, וע"ש שגם מציין לתוס' במס' נדה דף מ"ד ע"ב סד"ה דקים לן בגויה וכו' ע"ש.

קושית הבית יוסף בחנוכה למה ח' ימים

והנה בחכמת שלמה סי' עת"ר באו"ח בהל' תנוכה סק"א בהקשר לתירוץ של הבית יוסף בענין יום הראשון דהשמונה ימים דחנוכה, דהנס¹² כחהת"ס לעיל.

היה דנתמלא הפח שמן מחדש, ולפי"ז שואל הפרי חדש דשוב מה היה הנס ביום השמיני ע"ש כל הענין, ומבאר בחכמת שלמה שם דהענין היה דלא ידענו אם ביום הראשון הדלק הנס ובפח נשאר הטבע או דלק הטבע ובפח נמצא הנס דהרי תוך השפיכה נתמלא וכן בהמשך, והנה באופן זה הרי לא שייך לומר להקל ביום הראשון מטעם ספיקא דרבנן לקולא שמא לאו יום הנס הוא, וכן להקל ביום השמיני מטעם לאו יומא דניסא הוא דספדר"ב לקולא בתרתי דסתרי לא אמרינן.

ונלע"ד דזה יתאים ליסוד המשנה למלך שם, דהרי תקנו להדליק נר חנוכה בכל יום שהיה נס וממילא בכל יום שהיו מקליין, אולי באותו היום כן שייך התקנה המיוחדת לאותו יום, ואם יקילו, תעקר ח"ו התקנת חכמים ז"ל, מכל ישראל ביום ששייך התקנה, ולכן מדליקין ח' ימים בחנוכה.

והנה כמובן דלפי דברי החת"ס, דעצם עשית זכר לנס הוה דאורייתא בחנוכה ופורים, הרי שוב דבכל יום מיבעי מלמעביד זכר לנס מכח ספק דאורייתא ושוב עבדינן הדלקת הנירות¹³.

חיוב נשים בקריאת מגילה

והנה ביסוד דברי הרמב"ן והחת"ס סופר, דעצם עשיה זכר לנס הוה דאורייתא, אפשר לבאר דהנה בגמ' מגילה דף ד', איתא דבעינן לימוד מיחוד דנשים חייבות בקריאת המגילה והוא דאף הן היו באותו הנס, והנה בפסחים דף ק"ח מבואר בהקשר לד' כוסות ששם ג"כ חייבן מכח הענין שהיו באותו הנס, ומבואר בתוס' שם ד"ה דאע"ג, דארבע כוסות דרבנן, וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, ולפי"ז לולא הטעם המיוחד היו נשים פטורות מטעם מצוה עשה שהזמן גרמא כבדאורייתא.

והנה במס' גיטין דף ס"ה איתא שיטה דרק בדבר שיש עיקר מה"ת אמרינן כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, ולפי"ז לכאורה מנין לפטור נשים ממקרא מגילה, והרי מדרבנן שאין לו עיקר לא אמרינן כל דתקון וכו', ולפי"ז מנין לפרטם מטעם מצות עשה שהזמן גרמא, ולמה הענין הטעם המיוחד הנ"ל, והנה לפי דברי החת"ס הנ"ל הרי מבואר בטוטר"ד, דהרי פורים ומגילה יש להם עיקר מה"ת ושוב שייך לכהד"ע כל דתקון וכו' ושוב שייך לפטור מטעם מצות עשה שהזמן גרמא, אלא דמחויבות מטעם המיוחד שהיו באותו הנס וכנ"ל¹⁴.

13 ועיין עוד בענינים שלמדנו לעיל בע' עיירות המוספקות בהקשר לקריאת מגילה בפורים, בבני יששכר, ניסן, ד', ב', יד המלך מגילה פ"א, שו"ת חת"ס יו"ד סי' ר"ג, וכן בקרבן נתנאל שבת דף ל"ד ושם גם בשם החכ"צ בע' טבילה, בהקשר בספדר"ב ובחזו"ד קפ"ד ס"ק ד', בע' טהרה, מב"ט ח"א כ"א ובית הלוי ח"ג א', בע' שמיטה ועיין בהקשר לעיירות המוספקות בע' קבוע ואיקבע, ועיין טורי אבן מגילה ד' בע' אסתר ברה"ק נאמר בהקשר לספיקות ועוד, ועיין רמב"ם הל' מגילה א' ושו"ע תרפ"ח דקוראים בשני הימים וברכה בראשון.

14 ועיין בע' חיוב נשים, בענינם אלו, בפסחים מ"ג, סוכה כ"ח, ובתוס' שם ושם, ועיין מס' חולין קל"ח ובמורה ש"א שם בע' אסתר מן התורה מנין, ובהקשר ליסוד החת"ס עיין מגילה ד' בע' אסתר ברה"ק וכו', מגילה ז' בע' זכרון בספר, מגילה י"ד בע' ק"ו לע' מגילה ופורים.